

## Gündəliklər

### Aktyor Sarabskinin (1879-1945) Xatirələri Fərid Ələkbərov

Mənbə: Azerbaijan International – Aİ 10.3 (Payız 2002)

© Azerbaijan International  
AZERİ.org

Azərbaycanın keçmişini araşdırmaq və anlamaq üçün xatirələr, gündəliklər və avtobioqrafik məlumatla malik digər sənədlər vacib vasitədir. Bu şəxsi tarixçələr ölkəmizin tarixini bu tarixi yaşayan insanlar tərəfindən əks etdirir.

Yəqin bu ilkin məlumatlar rəsmi sənədlər və tarixi xronoloji məlumatlar qədər vacibdir, çünki onlarda tarixi əsərlərdə fikir verilməyən və inkar edilən gündəlik həyatla bağlı detallar var. Xronoloji əsərlər əsasən müharibələrin, siyasi maraqların, kralların və aristokratiyanın həyatını əhatə etdiyi üçün onlar çox nadir hallarda sadə insanların gündəlik həyatlarını əks etdirirdilər.

Lakin son zamanlar tarixçilər keçmiş həyatın hər bir anlıq detali ilə—insanların hansı evlərdə yaşaması, nə ilə qidalanması, hansı bayramları qeyd etməsi, hansı növ paltarlar geyinməsi və öz uşaqlarına hansı hekayələri danışması ilə maraqlanmağa başlamışlar. Bu məlumatların bəzisini Bakı Əlyazmalar İnstitutunda və Azərbaycandakı digər arxivlərdə yeləşən memuarlarda və gündəliklərdə tapmaq olar. Bəzi hallarda bu memuarlar və avtobioqrafiyalar Azərbaycan və Rus dilində yenidən nəşr olunmuşdur.

“Xatirələr” adlanan bu nömrəmiz üçün biz iki önəmli tarixi şəxsiyyətin memuarlarından parçalar əlavə etmişik. Bu şəxsiyyətlərdən biri iyirminci əsrin əvvəllərində Azərbaycan teatr səhnəsinin yaradıcısı məşhur Azərbaycan aktyoru Hüseynqulu Sarabski, digəri isə 1930-cu illərdə Stalin represiyasının qurbanı olan istedadlı şair Mikayıl Müşfiqdir.

Məşhur Azərbaycan aktyoru Hüseynqulu Rzayev (1879-1945; adətən ona səhnə adı olan “Sarabski” deyə müraciət edirdilər) özündən sonra 20-ci əsrin əvvəllərində Bakının mədəni həyatı barədə geniş məlumat verən dəyərli gündəlik qoyub getmişdir. Sarabskinin memuarları Bakının İçəri Şəhərinin adət-ənənələri və gündəlik həyatı və eyni zamanda Azərbaycan teatrının yaranışına yaxından nəzər salmaq üçün çox önəmlidir.

Memuarlarında Sarabski öz ilkin dini təhsili barədə söhbət açır. O, mənasını başa düşməsə də Quranı əzbərdən öyrənməyə necə məcbur edildiyini xatırlayır. Quran ərəb dilində idi və ona görə də onun üçün tanış deyildi.

Sarabski belə xatırlayır: “Anam eşitmişdi ki, bir qadım bir abbasiya (20 Rus qəpiyinə) Quranı öyrədir və o məni Anaqız adlanan bu qadın mollanın yanına apardı. İlk əvvəl mən çox sevindirdim.

Mənim valideynlərim hətta mənə əlifba kitabı (Ərəb dilində) da almışdılar. Molla mənə 5 ay dərs keçdi, lakin mən heç bir kəlmə belə yadda saxlaya bilmirdim. Molla daima mənə qışqırır və məni döyürdü. Mən həmişə evdə bu molladan şikayət edirdim. 5 aydan sonra onlar mənə molların yanından çıxmağa icazə verdilər.”

Bundan sonra Sarabski məşhur neft maqnatı və xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyev tərəfindən maliyyələşən və kasıblar üçün nəzərdə tutulan rus dilində axşam kurslarına getməyə başladı. (“Tağıyevin hekayətləri” məqaləsini Aİ 10.2 nömrəsində AZER.com saytında oxuyun).

Sarabski rus dilini və bir sıra əsas elməli öyrəndikdən sonra aktyor olmağa qərar verdi. Onun gördüyü ilk əsər Mirza Fətəli Axundovun “Xan Sərabı” əsəri oldu. Bu əsər onun səhnə adı kimi “Sarabski” adını götürməyə ruhlandırırdı.

## İlk Məcnun

Sarabski Azərbaycan operasının banisi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyov (1885-1948; HAJIBEYOV.com İnternet Səhifəsinə baxın) ilə sıx əlaqələr yaratdı. Əslində Sarabski Hacıbəyovun “Leyli və Məcnun” operasında sevgidən dəli, “məcnun” olan aşıq Məcnun rolunu oynayan ilk aktyor oldu. Qədim ərəb əfsanəsi əsasında yazılan bu hekayə “Romeo və Cülyetta” əsərinə oxşayır, lakin Şekspiri bir neçə əsr qabaqlayır.

Sarabski memuarlarında 1908-ci ildə bu operanı ilk dəfə səhnələşdirdikləri zaman özünün və Hacıbəyovun qarşılaşdığı çətinlikləri təsvir edir. Ən çətin məsələ qadın rollarının kimin ifa etməsi ilə bağlı idi, xüsusilə də Məcnunun sevgisinin obyektini olan Leylini kimin oynaması ilə bağlı çətinliklər var idi. Həmin dövrdə Bakıda yaşayan müsəlmanlar hər hansı bir müsəlman qadını səhnəyə çadrasız çıxardısa, hətta teatr binasını yandırmağa qadir idilər. Qadınlara teatrda öz həyat yoldaşları ilə eyni cərgədə oturmağa icazə vermirdilər. Tağıyev teatrının şəkillərinə baxdıqda görürük ki, (Aİ 10.2, səh. 49) qara tor ilə örtülmüş ikinci eyvan məhz qadınların orada oturması üçün nəzərdə tutulmuşdu. Bu yolla qadınlar kişilərin nəzərlərindən qorunurdu. Çox təəsüf ki, bu hal həm də qadınların səhnəni görməsinə əngəl törədirdi.

Lakin 4 ildən sonra, yəni 1912-ci ildə Bakıda yenə də Üzeyir Hacıbəyovun dəstəyi nəticəsində bir gənc qadın çadrasız səhnəyə çıxdı. Milandan yenicə qayıtmış opera tələbəsi Şövkət Məmmədova səhnəyə çıxdı və mahnı oxumaqla ifasını bitirdi. Lakin tamaşaya gələnlər qadının belə cəsarətli olacağına inanmırdılar. O, çox çətinliklə teatrın arxa qapısından qaçmağa və onu gözləyən faytona minməyə müvəffəq oldu. Bütün bunlara baxmayaraq onun bu ifası digər qadınların da onun ardınca irəliləməsi üçün başlanğıc oldu. (“Şövkət Məmmədova. Səhnədəki ilk Azərbaycan Qadını” məqaləsini Aİ 5.4 , 1997 Qış nömrəsində oxuyun. AZER.comda arayın). 20-ci illərin sonlarında Sovet hökuməti çadranı tamamilə qadağan etdi.

Bu səbəblərə görə Hacıbəyovun ilk “Leyli və Məcnun” operası üçün Hacıbəyov və Sarabski Leyli rolunu oynamağa və səhnədə qadın paltarını geyinməyə razı olacaq cavan oğlan axtarmağa başladılar. Bu heç də asan deyildi.

Sarabski yazır: “Bir müddət axtarışdan sonra bir aşpaz şəyirdi işləyən Əbdülrəhim (Fərəcov) adlı bir adam tapdıq. Onu bu rolu ifa etmək üçün çox dilə tutduq. Nəhayət, o razılaşdı, lakin bizdən xahiş etdi ki, onun Leyli rolunu oynamasını heç kəsə deməyək. Biz onu bir aya yaxın məşq elətdirdik (oxumaq üçün). Bu vəziyyəti bilən insanlardan heç kim inanmırdı ki, biz bu işin öhdəsindən gələ

bilərik. Hamı deyirdi: “Bu iş yaxşı qurtarmayacaq. Özünüzü aldadırsınız.” Mən çox həyəcan keçirirdim.”

“Aparıcı rol olan və Leylinin əksi olan Məcnun rolunu oynadığımdan, hərdən həvəsdən düşüb məşq zalından qaçıb çıxırdım. Lakin onda operaya olan sevgim məni geri dönməyə vadar edirdi.”

“Operanın açılış günündə (1908-ci il 12 yanvar) Əbdülrəhim bizə çoxlu çətinliklər yaratdı. Birdən onun qrim otağından qışqırıq səsləri eşitməyə başladım. Oraya getdim və nə görsəm yaxşıdır? Leyli rolunu oynayan deyirdi: “Bunu üzümə sürtən deyiləm!” Birtəhər onu razı edib üzünü qrim etdik və Leyli rolunu ifa etməsi üçün hazırladıq.”

“Məcnun rolu üçün özümü qara bir qula çevirmişdim, çünki bir dəfə İcəri Şəhərdə qara qul görmüşdüm. Bu qulu Hacı Məkkədən gətirmişdi. Təbii olaraq, mən də bütün ərəbləri qara hesab edərək özümü bu şəkllə salmışdım.”

“Səhnəyə çıxanda camaatı böyük çətinliklə də olsa sakit etdik. Onların çoxu ilk dəfə idi ki, teatra gəlmişdilər. Özlərini necə aparacaqlarını bilmirdilər.”

“Tamaşa başlayanda salonda elə bir sakitlik yarandı ki, elə bil ki, teatrda heç kimsə yox idi. Lakin sonda, pərdə düşdükdən sonra camaat məni sürəkli alqışlayır və yenidən səhnəyə dəvət edirdi. Səhnənin arxasında isə dostları mənə qucaqlayıb öpürdülər. Mən o qədər sevinirdim ki, qeyri-ixtiyari olaraq ağladım.”

“Sonra bir qışqırıq eşitdim: “Bəs mən üzumdəki bu rəngi necə silim?” Mən anladım ki, bu Fərəcovdur. Gedib gördüm ki, su kranının qabağında durub üzünü su ilə yuyur. O, başa düşmürdü ki, onun bığlarını görünməmək üçün yapışdırdığımız lak su ilə qarışdıqca lak daha da bərk olur. O üzünə daha çox su vurduqca, lak daha da bərkiyirdi.”

“Lak onun üzündən getmirdi və quruduqca da incidirdi. İşi belə gördükdə qolundan yapışıb kranın yanından apardım. Onun üzündəki qrimi vazelin ilə təmizləməyə çalışdım. İyrənə-iyənə mənim üzümə baxıb dedi: “O donuz yağını qoymaram üzümə sürtəsən. “ Çox müsibətlə onun üzünü təmizlədik .”

Bu yolla Sarabski Fərəcovun bığını kəsilməkdən xilas etdi. 1900-cü illərin əvvəllərində Bakıda bığ saxlamamaq kişi üçün biabırçılıq idi.

#### Şuşadakı çıxışlar

Sarabski eyni zamanda “Leyli və Məcnun” operasının Azərbaycanın Qarabağ əyalətinin mədəni mərkəzi olan Şuşadakı ilk tamaşası barədə danışır. (Hal-hazırda Şuşa Ermənistanın hərbi işğalı altındadır. 1992-ci il Qarabağ müharibəsi zamanı orada yaşayan Azərbaycanlılar canlarını xilas etmək üçün şəhərdən qaçmaq məcburiyyətində qalmışdılar).

Sarabski yazır: “İki tamaşa üçün olan biletlərin hamısı satılmışdı. Tamaşadan yarım saat öncə bütün salon və salonun ətrafında camaat əlindən yer yox idi. Tamaşanı görmək istəyənlər qarışıya 5-10 rubl rüşvət təklif edirdilər.” (Bu məbləğ o zaman Bakı neft işçilərinin bir aylıq əmək haqqı idi.)

Onlara “yerlər satılıb,” deyirdilər, onlar isə cavabında “Biz operanı görmək istəyirik. Bu da sizin pulunuz.”

“Teatrın müdiri o qədər əsəbi idi ki, nə edəcəyini bilmirdi. Mənim fikrimi soruşduqda mən ona, “Pəncərələri açın, qoyun hamı qulaq assın” söylədim.

“Pərdə açıldı. Xorun ifasında “Şəbu-Hicran” la opera başlandı və bununla da zal sükuta qərq olaraq nə olacağını gözləməyə başladı.”

### Ziddiyyət qiğilcımı

Bakının dini fantları Sarabskini teatrda fəaliyyət göstərdiyi üçün dəfələrlə hədələmişdilər. Sarabski bu barədə aşağıdakıları deyir: “Bir dəfə Nəcəf bəy Vəzirovun “Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük” komediyasını oynayırdıq. Bu tamaşada Hacı Qəmbər öz nökrinə deyir: “ Cəbi, tez ol, get Molla Səfini çağır.” Mən burada Hacı Qəmbərin rolunu ifa edirdim. Necəsə bu sözlər məni böyük günaha cəlb etdi.”

“Səhərişi gün İçəri Şəhərin Qala küçəsi ilə gedirdim. Qəflətən iri papaqlı bir şəxs mənim qarşımda peyda oldu və dedi: “Dünən gecə teatrda Hacı Qəmbər rolunu oynayan sən idin? ”

“Bəli”, dedim.

“Səhnədə oynadığın bəs deyil, hələ mollalarımızın da adını çəkirsən?” Bunu söylədikdən sonra o, mənim sifətimə bir yumruq ilişdirdi və qaçıb getdi. Onun dalınca qaçıb tutmağa çalışdım, amma alınmadı.

Qatı dindarlar Sarabski və digər artistlər qadınları tamaşada oynamağa sövq edəndə daha da qəzəblənirdilər. Sarabski yazır: “Uzun müzakirələrdən sonra biz afişalarda yazdıq ki, qadınların da tamaşalara gəlib onu seyr etməsi üçün ikinci eyvanda bağlı otaqlar nəzərdə tutulub. Bundan sonra Bakıda böyük hay-küy yarandı. Küçələrdə və bazarlarda görünə bilmirdik. Bizi hər kimsə görsəydi deyirdi: ‘Uşaqlarımızı dindən ayırdız, bir söz demədik, indi də istəyirsiniz ki, qadınlarımızı yoldan çıxarırsınız?’ Onlar bizə elə qəzəblə hücum edirdilər və bizi elə kobud dillə söyürdülər ki, bu sözləri dilimə belə gətirməyə utanıram.”

### İrana səyahət

Bütün bu çətinliklərə baxmayaraq Üzeyir Hacıbəyov və onun yoldaşları bütün səylərini əsirgəmədilər. Onlar Müsəlman Şərqi Avropa tipli teatr mədəniyyəti yaratmaq istəyirdilər. 1918-ci ildə onlar Tiflisdə “Arşın mal alan” tamaşasını oynadılar. Bu musiqili komediya böyük uğura səbəb oldu. Daha sonra teatr qrupu İrana turneyə yola düşdü. Onlar Təbriz, Rəşt, Tehran və digər şəhərlərdə “O olmasın, bu olsun” və “Dəmirçi Gaveh” tamaşalarını oynadılar. Sarabski yazır ki, həm İran hökuməti, həm də İrandakı Rusiya təmsilçiliyi Tehranda “Dəmirçi Gaveh” tamaşasının oynanılmasını qadağan etdi, çünki bu əsərdə inqilabi ideyalar var idi. Bütün bunlara baxmayaraq, insanlar teatra doluşdular və əllərindəki biletləri göstərərək tamaşanı seyr etmək istədiklərini tələb etdilər. Şah rəsmiləri və çarın İrana təyin edilmiş hərbi zabiti tərəfindən hədələrin olmasına baxmayaraq, tamaşa oynanıldı.

Sarabskinin xatirələri Azərbaycanda ilkin teatr tarixinə aid digər maraqlı faktlara malikdir. Bu memuarlar ilk dəfə olaraq “Rəssamın Xatirələri” adı altında 1926-cı ildə “Maarif və Mədəniyyət”

jurnalımda çap olunmuşdu. 1930-cu ildə onlar yenidən kitabça şəklində çap olunur. Sarabski öz memuarlarının əhəmiyyətini çox yaxşı başa düşürdü. “Yazıçı” Nəşriyyat evi bu memuarları 1982-ci ildə yenidən nəşr etdirir. “Köhnə Bakı” adlanan digər xatirələr kitabında Sarabski yazır: “Yarım əsrlik həyatım ərzində mən çox hadisələrin şahidi olmuşam. Bizim atalarımızın və babalarımızın adət-ənənləri və mənim öz müşahidələrimin bəzi detallarının gələcək nəslə maraqlı olacağını düşünürəm.” Sarabski tamamilə haqlı idi. Zaman keçdikcə onun köhnə Bakı haqqında olan xatirələri daha çox əhəmiyyət kəsb etmiş və böyük maraqla oxunmağa başlanmışdır.

---

Veb direktor: Betti Bleyer

Tərcümə: Aytən Əliyeva

Redaktə etdi və veb üçün hazırladı: Ülviyyə Məmmədova